

HANS RIGHART

Het is ongebruikelijk om in een bespreking voor een wetenschappelijk tijdschrift naar de actualiteit te verwijzen, niet in de laatste plaats omdat de publikatie van een dergelijke recensie soms enkele jaren op zich laat wachten. Toch kan ik het in dit geval niet nalaten: toen ik het proefschrift van de Leuvense historica Leen van Molle aan het lezen was, toonde de televisie beelden van Nederlandse akkerbouwers, die met hun vrolijk gekleurde tractoren verkeersslagaders verstopten, vuilverbrandingsbedrijven stillegden en overheidsgebouwen afsloten. De overheid, in het nabije verleden niet te beroerd om de mobiele eenheid in te zetten tegen studenten, krakers en voor de legalisering van abortus demonstrerende vrouwen, diezelfde overheid hield zich nu opmerkelijk ver van politieke maatregelen. Er werd op ministerieel niveau koortsachtig overlegd en minister-president Lubbers bemoeide zich in hoogst eigen persoon met het escalerende conflict. De demonstrerende akkerbouwers beëindigden de acties pas toen hun belangrijkste eis — verhoging van de graanprijs — in het Europees parlement werd ondersteund. De regering haalde opgelucht adem en de boeren keerden terug naar hun akkers om te gaan zaaien. De uiteindelijke afloop ligt natuurlijk in de toekomst verborgen, maar dat de agrarische lobby vooral in christen-democratische kringen machtig, invloedrijk en gevreesd is, hebben de acties van maart 1990 wel bewezen.

Voor wie geïnteresseerd is in de historische achtergrond van deze agrarisch-confessionele liaison zal mevrouw van Molle's doctorale verhandeling over de Belgische landbouwpolitiek van 1884 tot 1914 veel verhelderen. Zij schetst het beeld van een katholiek landbouwbeleid dat door en door verpolitiekt en geïdeologiseerd is. Tegelijkertijd is het interessant te zien hoe de geschiedschrijfster zichzelf ook niet helemaal weet te vrijwaren van een politiek-ideologisch *parti pris*. De liberaal-katholieke strijd, die al meer dan een eeuw oud is, trilt in de pen van mevrouw Van Molle nog altijd na. Ik zal daar verderop een paar voorbeelden van geven.

In het eerste deel van haar proefschrift beschrijft de auteur wat zij noemt 'de katholieke landbouwideologie'. De reactionair-rurale sentimenten van het negentiende-eeuwse katholicisme komen tot uitdrukking in de nieuwjaarsboodschap van de Belgische Boerenbond uit 1892: 'De boer brengt het voedsel voor zijn medeburgers voort; zijn gezond en onbedorven bloed belet de steden uit te sterven; wars van alle omwenteling, behoudsgezind uit de natuur van zijn bedrijf, is hij de onwankelbaarste steun van Staat en Troon, het oninneembaarste bolwerk tegen het vernielzuchtig socialisme; hij levert de talrijkste en krachtigste zonen aan het leger van het Vaderland, alhoewel hij ze minst derven kan' (47). In het citaat liggen vrijwel alle componenten van de katholieke landbouwideologie besloten: anti-socialisme, anti-urbanisme, anti-industrialisme, maar ook: pro kerk, staat, koningshuis en katholieke partij. Tegenover het inktzwarte beeld van de verdorven en 'tegen-natuurlijke' stad met haar materialistische genotzucht, malthusiaanse praktijken en oproerige goddeloosheid werd in frisse pasteltinten het landleven geschilderd: vroom, gezagsgetrouw, vruchtbaar en in harmonie met de natuur. Natuurlijk had dit arcadia nooit bestaan, maar het was bovendien ook in strijd met 'de economische feitelijkheid' zoals mevrouw Van Molle opmerkt. Al in de eerste helft van de negentiende eeuw werd in België de basis gelegd voor een industriële structuur die dit kleine land de reputatie zou bezorgen van 'tweede industriële natie van de wereld'. In de katholieke optiek was dat evenwel geen verheugende ontwikkeling. Een staat die zijn landbouw opgeeft, maakt zich afhankelijk van buitenlandse mogelijkheden, zo luidde de katholieke visie. De echo van het achttiende-eeuwse fysiocratische is hoorbaar in de katholieke opvatting dat de landbouw als enige niet-

extractieve nijverheid een stabiele bron van inkomsten voor de staat vormt, geheel in tegenstelling tot de riskante industrie met zijn schijnbaar onvermijdelijke sociale woelingen. Deze anachronistische uitgangspunten leidde tot economisch primitivisme: autarkie moest het doel zijn van het landbouwbeleid, aldus de katholieke landbouwspecialisten.

In 1884 kregen de katholieken de gelegenheid hun gedachten in beleid om te zetten: na een hevig gevoerde schoolstrijd werden de liberalen onttroond en tot 1914 zou België geregeerd worden door een serie katholieke kabinetten. Het was 'the end of an era' in die zin dat daarmee een einde was gemaakt aan de politieke macht van het negentiende-eeuwse anticléricale liberalisme in België. De drie decennia van katholieke landbouwpolitiek verdeelt mevrouw Van Molle in drie perioden, waarvan de eerste ingeklemd ligt tussen twee electorale mijlpalen: de reeds gememoreerde katholieke verkiezingszege in 1884 en de verkiezingen van 1894, nadat een jaar eerder aan alle volwassen mannelijke ingezetenen het meervoudig algemeen kiesrecht was toegekend. De eerste periode werd beheerst door de weinig confessioneel getoonzette regering-Beernaert. Industriële en handelsbelangen drukten een krachtig stempel op de regeringsperiode van deze West-Vlaamse politicus, die voor zijn ministersbenoeming nooit veel aandacht voor agrarische kwesties had gedemonstreerd. Ondanks het feit dat de roep om protectie in de jaren tachtig als gevolg van de landbouwcrisis flink aanzwol, gaf Beernaert hier nauwelijks aan toe. Met uitzondering van een beperkt invoerrecht op vlees en vee, getuigt zijn beleid van het vrijhandelsideaal. Invoerrechten op graan zouden bovendien de goedkope voedselvoorziening in gevaar brengen, hetgeen weer een remmend effect op de industriële expansie zou hebben. Ook het naïeve ideaal van zelfvoorziening kon in regeringskringen op weinig steun rekenen. Landbouwminister De Bruyn meldde dienaangaande in 1889 kortaf: 'On aura toujours, dans notre pays, des importations considérables. Elles tiennent à notre situation topographique. Par sa situation, la Belgique doit être le grand entrepôt des grains' (134).

Toch deed Beernaert wel iets voor de agrarische sector. Zijn stimuleringsbeleid bestond uit een verbetering en intensivering van het landbouwonderwijs, een verdere ontsluiting van het platteland door verbetering van spoor en buurtspoor, een actieve fraudebestrijding in de agrarische industrie (onder andere kunstmest- en botervervalsing) en tenslotte een fiscale lastenverlichting voor de landbouwindustrie. Niettemin beoordeelt mevrouw Van Molle dit beleid als 'kleurloos' (126). Met een onmiskenbaar kritische ondertoon constateert zij in haar besluit van dit deel dat Beernaert 'eigenlijk een liberaal landbouwbeleid, maar onder een katholieke vlag' gevoerd heeft (189). Enige inconsistentie in de oordeelsvorming lijkt hier overigens wel aanwezig, omdat zij eerder spreekt van een kentering in het landbouwbeleid sinds 1884 (188). Hoe kan een beleid kenteren en tegelijkertijd een 'kleurloze' voortzetting van het liberale beleid zijn?

Consistenter is haar oordeel over de liberale oppositie in deze jaren: deze liet zich leiden door 'engeestig anticléricisme' (121); de liberale kritiek is niet constructief en wanneer zij dat wel is, dan steekt daar slechts de zucht naar electoraal gewin achter (121). In haar woordkeuze laat mevrouw Van Molle nu geen ruimte voor misverstanden: de liberalen 'schreeuwen moord en brand' (120) wanneer blijkt dat de Leuvense landbouwhogeschool door de regering bevoordeeld wordt ten opzichte van de liberale hogeschool te Gembloers; in hun pleidooi tegen protectionisme tonen de liberale kamerleden zich 'pathetisch' (132). Kortom: die liberalen deugen niet volgens mevrouw Van Molle.

Ik zou er niet over vallen, wanneer de auteur jegens de katholieken evenveel kritische zin aan de dag legde. Een voorbeeld: een in agrarische kringen veelgehoorde wens was een verlaging van de grondlasten. De grondprijzen waren te hoog en de laatste kadastrale waardeschatting

dateerde van de jaren zestig. Een dergelijk verlagen stuitte echter in de katholieke politiek op een vastberaden verzet, mede omdat een verlaging van de grondprijzen bij het vigerend cijnskiesstelsel de katholieke partij stemmen zou kosten. Mevrouw Van Molle constateert dit, maar houdt haar kritische adjectieven ditmaal in de pen. Dat electoraal gewin ook de ratio van het katholieke landbouwbeleid was, blijkt uit de verhevigde belangstelling voor de boeren bij nadering van de kiesrechtverruiming van 1893 (de agrarische crisis is dan overigens al weer over haar hoogtepunt heen!): katholieke politici, grootgrondbezitters en priesters verdrongen zich plotseling rond de eenvoudige landman en wedijverden met elkaar in het oprichten van gilden, spaarkassen, aankoopcoöperaties en dergelijke. 'Geestelijken, politici en grondeigenaars zetten zich dus gelijktijdig voor de belangen van de landbouwers in', schrijft mevrouw Van Molle (149), maar dat deze elites daarbij vooral hun eigenbelang op het oog hadden, verzuimt zij daaraan toe te voegen. Soortgelijke voorbeelden van een katholieke *bias* zijn er meer te geven en dat is jammer, want zij ontsieren dit voor het overige vrij degelijke proefschrift.

Na de verkiezingen van 1894 vindt een échte kentering in het beleid plaats. De kieswet van 1893 is een ingewikkeld amalgaam van huismans-, cijns-, kwalitatief en individueel kiesrecht en veroorzaakt een oververtegenwoordiging van het platteland in de Kamer. Deze overrepresentatie maakt zich onmiddellijk voelbaar in de vorm van de 'Landbouwgroep', een agrarisch-parlementaire lobby, die gesteund door de boerenorganisaties in den lande, ijverde voor landbouwprotectie. Die protectie kwam er niet, maar wat we wel zien is een landbouwbeleid dat het kleinschalige boerenbezit stimuleert en de grootschalige en gemechaniseerde graanteelt met zijn loonarbeid ontmoedigt. De economische basis van de kleine boerenondememingen zou intensieve veeteelt en het telen van hoogwaardige gewassen moeten zijn. De nadruk viel op kwaliteitsprodukten zoals zuivel en vleeswaren, groenten en fruit. Mevrouw Van Molle maakt een zorgvuldige reconstructie van deze beleidsperiode—die zij tot 1900 laat lopen—en uit haar beschrijving worden de politiek-ideologische motieven voor dit beleid wel duidelijk: mede dankzij de kiesrechtverruiming waren ook de socialisten vertegenwoordigd in de Kamer en op zoek naar vergroting van hun achterban gingen zij 'de boer op'. Natuurlijk maakten de socialisten met hun ideologisch collectivisme geen schijn van kans op het platteland, maar hun pogingen alleen al waren voldoende om de katholieken de stuipen op het lijf te jagen. Het beste *antidotum* tegen de rode koorts werd het kleine boereneigendom geacht, geheel overeenkomstig de katholieke landbouwideologie.

Een verpolitiekt en geïdeologiseerd landbouwbeleid dus en men is geneigd te denken dat iedere economische ratio aan deze politiek ontbroken heeft. Van mevrouw Van Molle zal men geen duidelijk antwoord op deze vraag krijgen, omdat de economische invalshoek, zowel kwalitatief in de zin van overwegingen en vooronderstellingen, als kwantitatief in de zin van rentabiliteit, jammer genoeg niet gebruikt wordt. Ruimtegebrek kan daarvoor geen excuus zijn: de auteur besteedt verhoudingsgewijs erg veel aandacht aan de laatste periode (van 1900 tot 1914), terwijl—het wordt herhaaldelijk opgemerkt—dit jaren van consolidatie en continuïteit zijn, meer van hetzelfde met andere woorden. Het blijft een zwak punt van het proefschrift: het evalueren van de economische effecten van dertig jaar katholieke landbouwpolitiek. In haar slotbeschouwing wil mevrouw Van Molle echter wel tot een dergelijke afweging komen: ze vraagt zich af of het beleid geslaagd genoemd mag worden. Maar dan wreekt zich de ondoordachtetheit van dit vraagstuk: de auteur spreekt zichzelf tegen, verwacht sociaal beleid met economische effecten en verliest zelfs haar wetenschappelijke distantie. Het ging de katholieke politici volgens mevrouw Van Molle niet slechts om nostalgie, maar om 'een gemengde economie met een gezond evenwicht tussen landbouw en industrie' (N. B. hoe het begrip 'gemengde economie' hier

DISCUSSIE KATHOLIEKEN EN LANDBOUW

onjuist gebruikt wordt!), het ging om 'een stuk vooruitgang' (352) en de katholieke politici bewandelen 'een gelukkige middenweg' (354). Opvallend zijn de sterk normatief geladen termen, waarvan de auteur zich in haar slotbeschouwing bedient. Uitdrukkingen als 'een gezond evenwicht' en 'een maatschappelijk evenwicht' zijn moeilijk te rijmen met een nuchter wetenschappelijke beleidsevaluatie. Ook lijkt er enig anachronisme in de oordeelsvorming te sluipen: de katholieken benadrukten 'de existentiële waarde' van de landbouw, die onder andere bijdraagt aan 'het behoud van een gezond en natuurlijk leefmilieu' (351). Afgezien van het feit dat men zijn twijfels kan hebben over de mate waarin de landbouw deze functie vervuld heeft (èn vervult), lijkt het erop dat hier hedendaagse normen en preoccupaties teruggeprojecteerd worden.

Waar het me om gaat is dit: kan men een overheidsbeleid, gevoerd jegens een bepaalde vorm van economische bedrijvigheid, in dit geval de landbouw, evalueren met buitengewoon subjectieve noties als 'de levensbeschouwelijke en politieke stabiliteit' (360), waaraan dat beleid zou hebben bijgedragen volgens mevrouw Van Molle? Raakt zij hier als wetenschapper niet verstrikt in de katholiek-conservatieve perceptie van de tijdgenoten zelf? Aan het einde van haar boek noemt mevrouw Van Molle het katholieke beleid geslaagd, omdat het heeft kunnen verhinderen dat de agrarische crisis en de verruiming van het stemrecht een breuk zouden veroorzaakt hebben die nefast zou geweest zijn voor het sociaal-economisch en het politiek evenwicht en voor het geloof (360). Hier wordt het beleid dus beoordeeld in de termen van de *actores* zelf en lijkt de historica op treurige wijze het onderspit te delven van de katholieke gelovige. Wat de economische meritis van het beleid betreft: volgens de auteur heeft de katholieke politiek de Belgische landbouw niet afgeschermd, 'maar getracht haar een nieuwe zinvolle functie te geven, aangepast aan de veelheid van kleine bedrijfjes en dus geschikt om de tewerkstelling te handhaven' (355). Maar hoe valt dit te rijmen met de op dezelfde pagina gedane constatering dat onder andere als gevolg van deze steunpolitiek 'onrendabele, verouderde bedrijfjes' overleefden en dat de landbouwpolitiek 'trouwens tot 1914 een erg vrijblijvend karakter (droeg), conform het economisch liberalisme dat als denkkader nog niet verlaten werd'?

Ik wil deze bespreking niet in mineur eindigen. Mevrouw Van Molle heeft veel informatie aangedragen. Wie geïnteresseerd is in het te weinig beoefende specialisme van de agrarische geschiedenis zal in dit proefschrift zeker veel van zijn gading vinden. Ook voor de liefhebbers van de Belgische verzuilingsproblematiek is het boek een *must*. Ofschoon de auteur niet veel woorden vuil maakt aan de theorievorming rond de Belgische verzuiling, werpt zij met haar reconstructie van de katholieke landbouwideologie indirect licht op de motieven van de Belgische verzuilers rond de eeuwwisseling. Dat geldt ook voor de door haar uitvoerig geschilderde rol van de katholieke boerenorganisaties, waarover ik te weinig sprak in deze recensie. Wie deze verdiensten waardeert, moet de katholieke vooringenomenheid en de verwaarlozing van de economische analyse maar op de koop toe nemen.

Terug naar de historische werkelijkheid

LEEN VAN MOLLE

Als auteur een antwoord formuleren op twee tegenstrijdige recensies van eenzelfde boek is geen sinecure. De ene recensent (T. Duffhues) blijkt te appreciëren hoe de auteur de gronden en de mechanismen van een verzuilde politiek heeft blootgelegd; de andere (H. Righart) duwt auteur en boek regelrecht in de verzuilde hoek. De waarheid tussen beide uitersten ligt mijns inziens niet zomaar in het midden, maar in de geschiedenis zelf die, evenals het boek, door de tweede recensent op een spijtige manier geweld wordt aangedaan. Enkele vergelijkingen tussen de Belgische en de Nederlandse landbouwhistorie kunnen hierbij verhelderend werken.

Duidelijkheidshalve verdeel ik het antwoord op beide besprekingen in drie kapiteltjes: eerst volgen twee reacties op losse objecties; het derde onderdeel is mijn *pièce de résistance* in dit debat.

ECONOMIE EN POLITIEK

Landbouwpolitiek houdt altijd een belangrijke economische dimensie in zich. Zelfs al is de finaliteit van die politiek ook sociaal, religieus en kerkelijk geïnspireerd, dan kan ze maar vorm krijgen doorheen economische feitelijkheden en dito denkprocessen en maatregelen.

Daarom is het 'Economisch kader' (23-46) dat aan de analyse van de Belgische landbouwpolitiek voorafgaat van wezenlijk belang voor het vatten van het geheel. In de politieke analyse zelf zijn de verwijzingen van de politieke *actores* naar de economische feitelijkheid nadrukkelijk aanwezig, evenals hun — overigens schaarse — kritiek op het beschikbare cijfermateriaal (bijvoorbeeld 211 -212) èn de zichtbare economische resultaten van hun politiek (bijvoorbeeld de resultaten van de protectiewetgeving, 221-222).

Dat er sprake zou zijn van een 'verwaarlozing van de economische analyse', zoals Righart het stelt, is dus zeker overdreven. Wel is de economische analyse bewust ondergeschikt aan de politieke, die toch de focus is van het boek. Twee belangrijke opmerkingen zijn hierbij op hun plaats. Bij een politieke analyse moet in eerste instantie rekening worden gehouden met de economische gegevens waarover de toenmalige Belgische politici hun landbouwbeleid niet op grondige economische analyses konden stoelen. Dertig jaar lang werd aan landbouwpolitiek gedaan met niet veel meer dan de blote gegevens uit slechts twee officiële statistieken: de landbouwtelling van 1880 die in 1885 werd gepubliceerd en de telling van 1895 die broksgewijze tussen 1899 en 1902 werd uitgegeven. Inzake de omvang van de landbouwpopulatie werd de interpretatie van beide statistieken bovendien bemoeilijkt door de Volkstellingen van 1880, 1890 en 1900 die heel andere cijfers lieten zien. Grondig macro-economisch onderzoek in de landbouw is in België overigens van vrij recente datum: het is niet oninteressant de lezer in herinnering te brengen dat het Nederlands Landbouweconomisch instituut van 1940 dateert, het Belgische van 1960...

Meteen is de aanzet gegeven tot de tweede opmerking in deze gedachtengang. Righart mist tevens, en dat is begrijpelijk, een meer uitvoerige economische evaluatie van dertig jaar katholieke landbouwpolitiek. Dat kan echter pas wanneer men over een serieuze rentabiliteitsstudie van de Belgische landbouwsector tijdens de betreffende periode beschikt, wat op het ogenblik van de eindredactie van het besproken boek nog niet het geval was. Nederland ging